

УДК 94(477)

DOI 10.25128/2225-3165.20.01.03

Yaroslav Kalakura

PhD hab. (History), Professor,
Department of Archival Studies and Special Branches of Historical Science,
Kyiv National University named by Taras Shevchenko (Ukraine)
kalajar@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9007-4991>

Ярослав Калакура

Доктор історичних наук, професор,
Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

“ВІЙНА ІСТОРІЙ” ЗА ВЕЛИКОГО КИЇВСЬКОГО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО ТА ЙОГО СПАДЩИНУ

Анотація. На основі методології історіографічної компаративістики та у форматі “війни історій” проаналізовано підходи українських та російських істориків до з’ясування ролі Ярослава Мудрого в українському державотворенні, висвітлено основні напрями її фальсифікації і спотворення. У російській історичній науці і пропаганді, починаючи з часів В. Татищева, М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова та ін. до сьогодні, обґрунтовуються претензії Москви на київську спадщину, заперечується роль Великого князя Київського у становленні української державності, конструюється його образ як “собиранця русских земель” і одного з фундаторів концепції колонізаторської політики, розширення території Московського царства та творення “русского централизованного государства”. Глорифікується та міфологізується військова діяльність Ярослава Мудрого, однобічно і упереджено висвітлюється його внесок у вироблення правових засад Києворуської держави, реформування системи влади і державного управління, внесок у розвиток культури, освіти і духовності, який інтерпретується як формування “русской культуры” і “русского православия”.

Окреслено деякі нові підходи щодо міждисциплінарних досліджень проблеми і розвінчування найпоширеніших спотворень образу князя та його діяльності, подолання ідеологічних стереотипів та міфів.

Ключові слова: Ярослав Мудрий, Києворуська держава, “війна історій”, українська історіографія, російська історіографія, компаративістика, спадщина, образ, фальсифікація, спотворення.

“THE WAR OF HISTORY” FOR THE GREAT KYIV PRINCE YAROSLAV THE WISE AND HIS HERITAGE

Summary. Based on the methodology of comparative studies and in the “war of stories” format was conducted a comparative analysis of the views of Ukrainian and Russian historiography on the figure of Yaroslav the Wise, the main directions of its falsification and distortion are highlighted. In Russian historical science and propaganda, since the times V. Tatišchev, M. Karamzin, M. Pogodin, S. Solovyov etc. to the present, substantiate claims of Moscow to Kyiv legacy, denied the role of the Grand Duke of Kiev in the formation of Ukrainian statehood, constructed his image as “Collector of Russian lands” and one of the founders of the concept of colonial policy, expansion of the territory of the Moscow kingdom and creation “Russian centralized state”. Glorifies and mythologized military activity of Yaroslav the Wise, unilaterally and biasedly highlights its contribution to the development of legal foundations Kyiv Rus state, reforming the system of power and public administration, contribution to the development of culture, education and spirituality, which is interpreted as formation “Russian culture” and “Russian Orthodoxy”.

Outlined some new approaches to interdisciplinary research of problems and solving the most common distortions of the image of the prince and his activities, overcoming ideological stereotypes and myths.

Keywords: Yaroslav the Wise, Kievan Rus state, “war of stories”, Ukrainian historiography, Russian historiography, comparativist, heritage, figure, falsification, distortion.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізувала “війну історій”, одним із сегментів якої є, за образним висловлюванням Р. Гривінського, “рейдерське захоплення” Росією української історії (Гривінський, 2015), присвоєння собі історико-культурної спадщини Києворуської держави і постаті Великого Київського князя Ярослава Мудрого. Актуальність дослідження означеної теми зумовлюється низкою факторів.

В українській і зарубіжній історіографії, в публіцистиці, художній літературі, в мистецтві, в літературознавстві не так багато таких знакових особистостей як Ярослав Мудрий, які б упродовж багатьох століть поспіль викликали зацікавлення, дискусії, суперечливі оцінки, маніпуляції та фальсифікації. Кожне покоління по-новому відкриває для себе постать Великого князя та його доби, по-своєму підходить до їх інтерпретації, до розуміння історичних і національних цінностей, до ідеологічних нашарувань минулого, що й диктує необхідність реагувати на спроби ревізувати його місце і роль в історії.

Актуальність теми зумовлюється й тим, що російська, а точніше русская історіографія в минулому й тепер продовжує спекулювати на пам'яті про Ярослава Мудрого, претендуючи на неї як на свою частину київської спадщини. При цьому вона всіляко заперечує або замовчує причетність князя, як і його попередників та нащадків, до витоків і становлення державності українського народу, насаджуючи такі погляди в Росії, а через свою агентуру і за рубежом, включаючи й Україну. Це й спонукає українських істориків активніше утверджувати у суспільній свідомості думку про те, що держава Ярослава Мудрого українська, а не "русская".

Московська історіографія, а також деякі доморошені адепти малоросійства в Україні, фальсифікуючи історичні джерела, доводять російськість Ярослава Мудрого, або трактують його як спільну і об'єднуючу постать східних слов'ян, свідомо експлуатують знання про нього як один із засобів поширення концепцій "общая історія", "один народ", "єдина каноніческая територія" тощо. В інтерв'ю агентству ТАСС 22 лютого 2020 р. Путін заявив, що росіяни й українці – один народ, оскільки, мовляв, до XIII століття не було відмінностей у мові, а до XV століття східні слов'яни самі себе називали росіянами (русскімі). Цей арсенал активно використовує сьогодні путінська пропаганда як елемент гібридної війни Росії проти України, як аргумент виправдання анексії Криму і окупації частини Донбасу, паразитуючи на великодержавній ідеї "собіранія земель". Ось чому так важливо, щоб на основі джерел і правдивих фактів розкривати брехливість і аморальність московських міфів, які торкаються ключових питань історії і корінних інтересів українського народу і спрямовані на розмивання та знищення України як держави, заперечення самотності і самодостатності її історії, мови, культури та духовності.

Мета статті. З актуальності та важливості означеної теми витікає й мета пропонованої статті: з'ясувати основні тенденції і напрями фальсифікацій постаті Ярослава Мудрого в російській історіографії, окреслити підходи українських істориків до розвінчування і спростування найбільш поширених спотворень образу князя та його діяльності, сформулювати деякі пропозиції стосовно подальших студій.

Виклад основного матеріалу. Аналіз поставленої проблеми у координатах "війни історій" навколо ролі Ярослава Мудрого в розвитку княжої державності України, її культури і духовності потребує декількох попередніх застережень. Своєрідним каноном оцінки постаті рівноапостольного Великого князя київського Ярослава Мудрого для багатьох представників советських і постсоветських істориків останнього півстоліття були великодержавницькі погляди не тільки російських дослідників, але й місцевих, зокрема академіка П. Толочка, викладені у двох його книжках про князя (Толочко, 1996; Толочко, 2002). Йдеться про автора, котрий відомий, з одного боку, котрий багато зробив для дослідження давньої історії України, доводячи, що письмові джерела ніде не відобразили назву "Русь" в застосуванні до північноруського населення, розвінчав так звану Ладозьку версію початкової Русі, а з другого, він один із конструкторів теорії "спільної колиски" трьох східнослов'янських народів і прибічник концепту "русскій мір". Виступаючи 1 листопада 2018 р. на так

званому Всесвітньому руському соборі в Москві, П. Толочко однозначно заявив, що вважає себе частиною “русского міра”, який постав не з Московського царства, а народжувався на просторах Київської Русі як спільної держави Росії та України.

До ідеологічних маніпуляцій навколо постаті Ярослава Мудрого Кремль залучає як наукову, так і художню літературу, а також публіцистику. Через дев'ять років після смерті Павла Загребельного, в 2018р. в Москві побачила світ скомпільована із його творів книга під промовистою назвою “Русские князья: от Ярослава Мудрого до Дмитрия Долгорукого” з підзаголовком “Собиратели русской земли: От Киевской Руси до Московской” (Загребельный, 2018), хоча такою назвою письменник не послуговувався, її придумав М. Погодін. З якою метою це зроблено? Щоб прикритися іменем видатного українського письменника, зробити його своїм союзником, приписавши йому слова, ніби Москва правонаступниця Києва.

Мають місце й еклетика та розпливчатість в оцінках князя в працях досить авторитетних науковців. Наприклад, цьогорічний лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка, колишній дніпропетровський, а нині гарвардський історик Сергій Плохій, у загальному україноцентричній книзі “Брама Європи”, висловив думку, ніби питання про приналежність Ярослава Мудрого до української чи російської історії залишається дискусійним (Плохій, 2016: 72–73). Чи справді, що це питання дискусійне? А може воно маніпуляційне, спекулятивне, покликане утримувати українське суспільство в полоні постімперської і постколоніальної свідомості.

Зрештою, чи має сьогодні історична наука відповідь на поставлені питання? Безумовно, має і вона зрозуміла, переконлива та досить однозначна. Ще понад 120 р. тому видатний український вчений Михайло Грушевський, спростовуючи великодержавні погляди московських істориків М. Карамзіна та М. Погодіна, чітко довів, що Ярослав Мудрий – давньоукраїнський князь, а Києворуська держава – творіння українського народу, якому й належить її історична, культурна та духовна спадщина. У праці “Звичайна схема” руської історії...” він наголосив, що “київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, і Київський період перейшов не у володимиро-московський, з якого повинна вести свій родовід Московська держава і Російська імперія, а в галицько-волинський XIII в., потім у литовсько-польський XIV–XVI ст.” (Грушевський, 2002: 78). Очевидно, не випадково зловісний Бузина, щоб нівелювати узагальнення М. Грушевського, обізвав його лжеісториком і поставив під сумнів законність успадкування влади Ярославом від свого батька Володимира.

Обґрунтовуючи україноцентричний образ князя, Іван Франко та історики львівської школи М. Грушевського І. Крип'якевич, М. Кордуба, В. Герасимчук, С. Томашівський, М. Чубатий та ін., а також дослідники з української діаспори М. Андрусак, Л. Винар, О. Домбровський, І. Кульчицький, О. Оглоблін, О. Пріцак, О. Субтельний, та ін. висвітлили різні аспекти його діяльності на ниві українського державотворення, розвитку культури і духовності. Їх погляди отримали подальший розвиток у новітній українській історіографії, зокрема у працях Л. Войтовича, М. Демиденка, Л. Залізняка, В. Корнієнка, М. Котляра, О. Моці, Н. Нікітенко, В. Рички, С. Сегеди, О. Щодри та ін.

Варто зазначити, що і в російській історіографії не все так однозначно. Відомий історик XIX ст. Василь Ключевський, якого важко запідозрити в українофільстві, відповідаючи на питання студентів Московського університету, якою мовою розмовляли київські князі, однозначно відповів: тією, якою й дотепер розмовляють в Малоросії. Або інший авторитетний знавець давніх літописів, зокрема Несторової “Повісті минулих літ” академік Олександр

Шахматов в “Енциклопедії слов’янської філології” (1915 р.) писав: “Прямими нащадками Полян, Деревлян, Сіверян є людність Київщини, Волині, Чернігівщини, Полтавщини... вони дотепер зберегли свою мову”. А мова, як відомо, – найголовніший ідентифікатор нації. Є поодинокі й сучасні історики в Росії, які не схильні зазіхати на українську історію, наприклад, Тетяна Таирова-Яковлева, Юрій Пивоваров, Андрій Пилипенко, Ігор Яковенко та ін.

Дуже важливо зазначити, що сучасна історична наука має й методологічний принцип і критерії віднесення подій, явищ, постатей і територій до тієї чи іншої національної історії, які, до речі всіляко ігнорують російські історики. Невдовзі після Другої світової війни, коли змінилися існуючі кордони багатьох країн, а на політичній карті появилися нові держави і відповідно виникли колізії щодо меж національної історії, в 1951 р. у Парижі проходив IX міжнародний конгрес історичної науки. Він закріпив ключовий принцип приналежності історичної спадщини: всі історичні пам’ятки, постаті, події, явища і процеси, які проходили в будь-який час на теренах тієї чи іншої сучасної країни, є її історією. Іншими словами, все, що відбувалося з найдавніших часів на теренах сучасної України (а її державні кордони як члена ООН визначені Гельсінським заключним актом 1975 р. про непорушність кордонів, до якого вона приєдналася в 1992 р. як держава-учасниця Ради з безпеки і співробітництва в Європі) (Заключний Акт, 2010: 157), є історією України. Тобто, історія Києворуської держави, її князів, включаючи Володимира Великого, не менш великого його сина Ярослава Мудрого, нащадків обох династій Ярославичів та Володимировичів є органічною частиною історії українського народу.

Незважаючи на те, що російські історики ще з дореволюційних часів брали участь у Міжнародних конгресах історичних наук, переважна більшість з них стояли на позиціях великодержавного і шовіністичного трактування історії, не виділяючи історію України в окремий предмет дослідження. Ця традиція рейдерського захоплення української історії зародилася в російській історіографії майже 400 років тому і триває досі. Її витoki пов’язані з привласненням нашої давньої назви Русі, фальсифікацією і підміною джерельних свідчень в процесі перевезення до Москви і переписування давньоруських літописів та інших пам’яток. Вони, на жаль, не дійшли до нас як оригінали, а здебільшого фігурують як копії, скомпільовані у XVII–XVIII ст., і постали в московській інтерпретації як “русские летописи”. Первісна інформація, зафіксована в Київському, Галицько-Волинському, Густинському та інших літописах, у “Повісті минулих літ”, у “Слові про закон і благодать” митрополита Іларіона та ін., що відносяться до доби Ярослава Мудрого, зазнала маніпуляцій та істотних змін, оскільки їх переписувачі свідомо підганяли оцінки і події під процеси, започатковані в Московському царстві в часи Івана III та Івана IV Грозного, під парадигму “Москва третій Рим”, творення централізованого Московського царства і потреби імперського мислення. Спотворення конкретних історичних пам’яток відбулося й на історіографічних джерелах, тобто різного роду працях, написаних на скомпільованій або міфічній основі. При цьому не бралось до уваги, що є ще інші джерела, зокрема візантійські, німецькі, польські, угорські хроніки та скандинавські саги, які проливають світло на утаємничені або спотворені події часів Ярослава і його держави зі столицею в Києві.

Принагідно зауважимо, що великодержавницька концепція російських істориків і спотворений ними образ Ярослава Мудрого та його доби механічно перекочували в комунізовану советську історіографію, збагатившись фразеологією партійно-класового підходу та інтернаціональними штампами. Новий канон цієї концепції отримав офіційне закріплення у зловісних Тезах ЦК КПРС про так зване “возз’єднання України з Росією”, ключовою парадигмою яких було положення про те, що російський, український і білоруський народи

походять від одного кореня – давньоруської народності, яка створила давньоруську державу – Київську Русь (Тези, 1954: 4–5). Оця ідея “спільної колиски” надовго засіла в головах не тільки маргінальних росіян і малоросів, але й багатьох істориків.

У чому корінна відмінність російської історіографії від української? Насамперед у тому, що вона будується на великодержавницькій ідеї “русского міра”, а її основу складають не встановлені і перевірені факти та джерела, а домисли. Вже на перших сторінках “Истории Государства Российского” М. Карамзін зізнався, що домисли подобаються, а для повного задоволення треба думати, що вони істина (Карамзин, 2017: 8). Оці слова “отца русской історії” стали доктриною для його наступників і з деякими змінами побутують й сьогодні.

Розглянемо стисло основні напрями міфологізації і спотворення постаті Ярослава Мудрого в російській, а точніше в руській історіографічній традиції, починаючи від В.Татищева, М. Карамзіна, М. Погодіна, С. Соловйова та ін. (Карамзин, 1991; Карамзин, 2017; Погодин, 2010; Соловьев, 1993; Татишев, 2005) і, закінчуючи істориками путінського пошвиу (Данилевский, 2008; Жуков, 2020; Карпов, 2015; Тешкин, 2007; Чернявский, 2018). За змістом і проблематикою їх можна умовно згрупувати щонайменше у сім центрів. Проаналізуємо хибність положень кожного з них, спираючись на напрацювання сучасних українських істориків, зокрема Леоніда Залізняка, Миколи Котляра, Петра Кралюка, Олександра Моці, Володимира Рички та ін. а також з врахуванням найновішої монографії “Ярослав Мудрий та його доба: тисячолітній досвід українського державотворення”, створеної в Київському університеті ім. Б. Грінченка (Ярослав Мудрий, 2019).

Перший. В очах російських істориків Великий князь Київський Ярослав постає як дослідний “собиратель русских земель”. Цей міф мав слугувати обґрунтуванню більш широкій концепції колонізаторської та експансіоністської політики Московського царства, а відтак Російської імперії, спрямованої на захоплення і приєднання нових земель, на підкорення інших народів. К. Жуков та інші російські автори називають Ярослава Мудрого творцем Києва як “матері городов русских”, звідки, мовляв, бере свій початок російська державність (Жуков, 2020). Не вступив у полеміку з московськими авторами й дослідник з Харкова Володимир Духопельников, книга якого вийшла у серії “знамениті українці” і містить значний фактичний матеріал, віднісши Ярослава Мудрого до об’єднувачів і “собирателей древнерусских земель”, але не в рамках історії України (Духопельников, 2009). До речі, на відміну від російської імперської свідомості, де соборність дотепер пов’язується із “собиранієм земель”, передусім чужих, свідченням чого є не лише вся історія становлення Російської імперії, але й путінська анексія АРК, окупація частини Донбасу, зазіхання на інші території, в українській традиції – соборність – це, передусім, єдність людей, духовна цілісність України. Неупереджений погляд на 35 років правління Ярослава переконливо спростовує його причетність до колонізації чужих земель в ім’я майбутньої Московської держави.

Другий. Русская, а відтак советська і сучасна російська історіографії, замовчуючи роль Ярослава Мудрого у становленні української державності, конструювали його образ як одного з фундаторів творення “русского централизованного государства”, ігноруючи той факт, що Володимиро-Суздальське князівство постало у XII ст., а Московське – лише через 300 років після смерті Ярослава. В опублікованій у Москві монографії С. Алексеева князь зображений як “самовластец Киевской Руси”, який зосередив владу в одній особі (Алексеев, 2006). Чи не проводиться тут аналогія із “виборним царством” Путіна і його політикою “вертикалізації” влади. При цьому свідомо

замовчується, що саме Ярослав Мудрий поклав початок удільній або поземельній організації держави, спрямованій на розширення прав і повноважень князі. Відомий дослідник діяльності князя П. Кралюк зазначив, він створив повноцінну Руську державу як державу українського народу (Кралюк, 2018). Ця думка дедалі глибше утверджується у суспільній свідомості. Очевидно не випадково, що під час всеукраїнського опитування “Великі українці”, проведеного в 2008 р., Ярослав Мудрий посів перше місце.

Третій. Російські історики схильні глорифікувати військову діяльність київського князя, спрямовану на розширення території країни на північному сході та заході. Ідея войовничості Ярослава не оминула й художню літературу, зокрема однойменну драму Івана Кочерги з його прихованою спробою провести паралелі між київським князем і Сталіним. Перед живучістю міфів про войовничість князя не встояв вже згадуваний письменник і науковець Петро Кралюк, один із розділів його дуже цікавої книги про Ярослава Мудрого називається “Завойовник”, в якому говориться, що князь завдяки таланту полководця створив “середньовічну імперію на теренах Східної Європи” (Кралюк, 2018: 121). Насправді Ярослав Мудрий віддавав перевагу не зброї, а дипломатії, а його політика не була завойовницькою експансією. Українські історики наголошують, що він повернув українські землі, захоплені Польщею (червені міста), дав рішучу відсіч нападам печенігів і половців. Історичні джерела засвідчують, що доба Ярослав Мудрого характеризується налагодженням дружніх зв'язків з норманами Скандинавії, зростанням ролі варягів у політичній і військовій сферах. До того ж воєнні дії Великого князя Київського носили здебільшого оборонний характер, свідченням чого є система захисних земляних валів, зокрема таких фортифікаційних споруд на кордонах з кочівниками як “Змійові вали”, які деякі історики порівнюють з Великою китайською стіною. Навіть уже цитований російський історик С. Алексєєв дійшов висновку, що Ярослав Мудрий до кінця свого життя не вів жодної війни, а сусіди перебували в союзі (Алексєєв, 2006: 123).

Четвертий. В російській історичній та правничій літературі однобічно і упереджено висвітлюється внесок Ярослава Мудрого у вироблення правових засад Києворуської держави, реформування системи влади і державного управління. Навіть В. Ключевський намагався применшити роль Великого князя у створення першого писаного зводу законів – “Руська правда” або “Правда Ярослава”, стверджуючи ніби ці закони були написані приватними особами і акцентуючи увагу на “Правді Ярославичів”. Між тим, незаперечним є той факт, що перший писаний звід законів – “Руська правда” або “Правда Ярослава” був створений з участю князя на основі місцевого звичаєвого права. Проте більшість російських авторів кваліфікують його як основне писемне джерело “русского права” і перший “русский свод законов” (Тешкин, 2007). Замовчується й те, що саме київські князі, кодифікуючи місцеві норми звичаєвого права, залучали елементи візантійського права, зокрема закріпили правове становище жінки, замінили смертну помсту грошовими штрафами. Російські дослідники найчастіше апелюють до так званої Короткої редакції “Руської правди”, яка, очевидно, була фальсифікатом, створеним у Новгороді в ХУ ст. (Толочко, 2009).

Московські автори дорікають князю, що він не знищив силою право на удільну систему державного життя, ігноруючи, що ця система ґрунтувалася на поділі території між синами та принципі успадкування престолу. Вона заклала владну ієрархію і структурування суспільства. При цьому затушовуються об'єднуючі чинники Києворуської держави, які залишалися у спадок: спільна династія, однаковий політичний устрій князівств, спільна правова система, одна релігія і церква і, звичайно, літературна писемна мова.

П'ятий. Фальсифікації торкнулися й Міжнародної і зовнішньополітичної діяльності правителя Києворуської держави, яка здебільшого подається як початок процесу колонізації і штучно підганяється під поширену в руській історіографії парадигму формування образу зовнішнього ворога, накидання його на сусідів України та інші держави – Польське королівство, Велике князівство Литовське, Угорщину, Румунію, Австрію, Кримське ханство, Туреччину, Німеччину, Швецію, формуючи міф про “спільного ворога”, а також про те, ніби єдиним захисником і гарантом існування українського народу є Росія (Калакура, 2018). Між тим, Ярослав Мудрий установив добрі відносини з більшістю держав Європи, започаткував створення континентального блоку, який за інших обставин міг спасти Україну-Русь і європейські країни від монголо-татар. Зарубіжні джерела засвідчують, що провідні європейські країни XI ст. прагнули встановити дружні відносини з Києворуською державою. Ознакою визнання могутності правлячого роду киевичів у часи середньовіччя була готовність інших правлячих династій зав'язати себе з князем Ярославом шлюбних зв'язків, які відігравали велику роль у зміцненні політичних, економічних та культурних контактів між державами. За цією ознакою престиж київського князя був надзвичайно високий. Нагадаємо, що сам він одружився з дочкою короля Швеції Олафа – Інгігердою, його сестра була королевою Польщі, дочка Єлизавета була в шлюбі з норвезьким королем Гаральдом Суворим, друга дочка Анна була одружена з французьким королем Генріхом I, третя дочка Анастасія була дружиною угорського короля Андраша, син одружився з сестрою короля Польщі, онук – з дочкою польського короля, онука – з німецьким королем. Київського князя по-праву називали “тестем усієї Європи”, а говорячи сучасною мовою, він став першим євроінтегратором України.

Шостий. Однобічно і упереджено висвітлює російська історіографія роль Ярослава в розвитку культури, освіти і духовності, приписуючи собі спадщину і традицію “Київської писемної школи”. Поява перших шкіл, монастирів, початок літописання, зародження книжності, заснування першої бібліотеки – все це інтерпретується як формування “русської культури”. Навіть поширення християнства і створення Київської митрополії розглядається як початок “русського православ'я”. При цьому ігнорується, що не Суздаль і не Володимир на Клязмі, а тим більше не Москва, якої ще не було, а Київ за Ярослава Мудрого перетворився у провідний осередок культури, освіти, мистецтва і архітектури Східної Європи. По суті Великий князь Ярослав уподібнював Київ Царгороду, розбудовуючи на пагорбах Дніпра “новий Константинополь” зі своєю Софією, Золотими воротами, храмами св. Ірини й св. Георгія та ін. Київський літопис під 1051 р., тобто за три роки до смерті Ярослава, розповідає про першопочатки головного монастиря України-Руси – Печерського. Доречно нагадати, що один із германських хроністів другої половини XI ст. називав Київ суперником Константинополя за рівнем культури, освіти, архітектури (Висоцький, 1978).

Вищим виявом розвитку писемної культури часів Ярослава стала поява української писаної книги. Це знакове явище відомий дослідник історії української книги Микола Тимошик пов'язує з найдавнішою книжною пам'яткою – Реймським Євангеліє (Тимошик, 2018: 45), створеним у київській майстерні при Софійському соборі. За підрахунками дослідників, у бібліотеці при Софійському соборі налічувалося до 900 томів рукописних книг – вражаюча цифра для середньовіччя. Серед них були не тільки богослужбові, а й для повсякденного повчального читання книги. Поява книжкової писемності стала вищим виявом розвитку писемної культури і продовженням усної давньоукраїнської мови, якою відправлялися богослужіння в Київській державі. Свідченням цього є і найдавніша книга, створена в київській майстерні при Софійському соборі, Реймське Євангеліє, найстаріша частина якої, що датується

40-ми роками XI ст., і написана кирилицею. Вона належала дочці Ярослава Мудрого – Анні Ярославні, яка, взявши шлюб з королем Генріхом I Капетінгом, привезла її до Франції, де й зберігається в бібліотеці у Реймсі.

До ключових місць фальсифікації історії відноситься оцінка процесу поширення християнства і зародження православ'я. Московські історики і церковні діячі схильні применшувати роль Києва, а відтак і давньої України у запровадженні християнства, а обрання митрополитом Київським Іларіона оцінюють як намагання Ярослава здобути незалежність від Константинополя, дистанціюватися від Візантії, а самого Іларіона називають “первим руским митрополитом”. Надуманими виглядають висловлювання, ніби Ярослав Мудрий сприяв відгалуженню православ'я від католицизму і формуванню “русского православ'я” з майбутнім центром у Москві. Сьогодні навіть школярі знають, що розкол християнства на східну і західну гілки остаточно оформився лише в рік його смерті (1054 р., а в часи князювання Ярослава Мудрого Московського князівства ще в помині не було. Воно утворилося через 200 років як уділ Володимиро-Суздальського князівства. Насправді саме при Ярославі офіційно оформилася Київська митрополія (1039 р.) і остаточно увійшла в орбіту впливу константинопольської церкви, стала однією із 72 єпархій, підпорядкованих патріарху Константинопольському. Цей сюжет дуже актуальний в світлі недавнього отримання Томосу Православною церквою України. Принагідно зазначимо, що київський митрополит Іларіон у написаному в Софії “Слові про Закон і Благодать” обґрунтував ідею слави хрестителя Русі-України князя Володимира і руської землі як архетип національної ідеї. За Іларіоном, закон – не жорсткий порядок, а Старий Завіт, а благодать – Завіт Новий, благоденство, щасливе життя. Мудрий митрополит розумів, що лише створивши власний позитивний образ, народ може усвідомити себе господарем на своїй землі. В середині XV ст. без узгодження з Константинополем появляється титул “Патріарх Московський і всея Русі” з претензією на київський патріархат, а відтак псковський ігумен Філофей у листах до Івана III обґрунтовує гасло “Москва – Третій Рим”. Як зазначає владика Євстратій, Московська держава без пов'язування себе з історією, ідентичністю та церквою України починається з часів Золотої орди, а це руйнує концепцію “Москва – третій Рим”.

Сьомий напрям стосується оцінки масштабів, змісту, цінності та значення київської спадщини доби Ярослава Мудрого і її приналежності, яку всіляко приписує собі Московія. Насправді, Росія має до історичного та культурного спадку Київської Русі приблизно таке відношення, як Румунія (Romania) до спадку Римської імперії (Roma). Нагадаємо слова малопопулярного нині класика Карла Маркса з праці “Викриття дипломатичної історії XVIII століття” (ніколи не публікувалася в СРСР) про те, що “Московська історія пришита до історії Русі білими нитками”, тобто Росія не має ніякого відношення до Русі, вона вкрала назву і претендує на її спадщину. Намагання привласнити собі цю спадщину, представити Ярослава Мудрого та інших київських князів як “русских” шляхом встановлення їм пам'ятників, присвоєння їх імен державним установам, розміщення їх зображень на банкнотах – все це є частиною амбіційної парадигми “русского міра” і реваншистських планів Путіна повернути Україну у поле свого впливу. В цьому боязнь кремлівських володарів визнати, що Росія – це штучна держава, створена в результаті завойовницьких воєн і окупації чужих земель. Вона насильно об'єднує на величезній території народи, які не мають відношення до історії росіян і нічим не пов'язані з ними. Наприклад, що може поєднувати чувашів, татар і башкирів? Ні культура, релігія, ні історія, ні мова, ні антропологічний тип – нічого окрім примусу.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити декілька висновків та пропозицій. По-перше, постать Великого князя Київського Ярослава Мудрого цілком

вписується в пантеон видатних особистостей європейського середньовіччя як політичного діяча, мислителя, полководця однієї з наймогутніших держав Європи – Києворуської – як першодержави українського народу. За словами М. Грушевського, у спадок нащадкам князь залишив християнську науку і віру, церкву й духовенство, письменство і однакову церковну слов'янську мову по всіх землях і рід (Грушевський, 2009: 357).

По-друге, наявна джерельна та історіографічна база, попри її обмеженість і певну спотвореність, все ж є достатньо репрезентативною для того, щоб спростувати різного роду ідеологічні маніпуляції і стереотипи про Ярослава Мудрого як “русского князя”, прагнення московських істориків применшити його роль у творенні Києворуської держави, привласнити її спадщину як частину “русской історії”. При цьому маємо враховувати, що фальшування історичної правди і брехня інкорпоровані в шкільні підручники, в університетські курси лекцій, в медіа, у проповіді церковнослужителів, укорінені у суспільній свідомості Російської Федерації і різними шляхами ретранслюється на Україну і світ.

Беручи до уваги, що боротьба за правдиве висвітлення постаті Ярослава Мудрого триває і прогножуючи перспективи подальших досліджень означеної проблеми, видається доцільним повніше застосувати цивілізаційний, антропологічний і синергетичний підходи, зокрема надати їм міждисциплінарний характер. Дуже важливо створити не тільки антропологічний портрет Ярослава Мудрого (Сегеда, 2009), але й просопографічний (походження, зовнішність, характер, звичаї, індивідуальні риси та психічні якості, родина і оточення). Йдеться також і зовнішній вигляд князя, який в російській навчальній літературі та публіцистиці традиційно уподібнюється до зображень московських царів, зокрема Івана III. До речі, у святій Софії і перед Золотими воротами стоїть погруддя Ярослава Мудрого: він у хутряній шапці, плащі з фібулою і косоворотці, а на пам'ятнику в Харкові, як і на гривневих купюрах, князь зображений з бородою. Виникає питання, з яких історичних джерел здобути відомості про косоворотку, і про бороду? Невизначне зображення князя і на Ордені Ярослава Мудрого.

Загалом, не тільки історики, але й українське суспільство загалом у боргу перед світлою пам'яттю Ярослава Мудрого. У Києві немає гідного пам'ятника, а скульптура, встановлена в 1983 р. на Замковій горі в Білій Церкві, більше схожа на традиційну постать радянського воїна, ніж на Великого князя. Є ще пам'ятник у Богуславі і скромне погруддя біля Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Отже і тут ще багато належить зробити для увічнення пам'яті про одного із світоців Києворуської держави.

І, насамкінець, історія в модерному суспільстві набуває дедалі більшої публічності, прикладного характеру, перетворюється в Public history, оцифровується і стає одним із ключових сегментів інформаційного простору – Інтернету, суспільних мереж, телебачення, радіо, преси тощо. До інтерпретації історичних подій, фактів і постатей долучається чимало людей, які не мають фахової підготовки і достатніх знань, інфантильно ставляться до джерел, ганяються за сенсаціями. Все це призводить до того, що під виглядом плюралізму і свободи поширюються контенти сумнівного і маніпулятивного змісту, суспільству нав'язуються хибні погляди, спотворені оцінки нашого минулого, в тому числі запозичені з чужих, нерідко ворожих рук. Особливу небезпеку становить проникнення в український інформаційний простір деструктивних російських комунікацій, в епіцентрі яких лежить парадигма “русского міра”, використання для цього таких майданчиків як окупований Крим та не контрольована Україною частина Донбасу, а також агентів впливу. Ось

чому держава покликана через різні інституції формувати єдиний європейський інформаційний фронт протидії російській пропаганді і в такий спосіб гарантувати громадянам України і зарубіжних країн доступ до правдивої інформації, включаючи й ту, що стосується історії, сприяти виробленню в українців більш-менш однакових поглядів на минувшину, оскільки без цього не може бути й мови про “зшивання” країни і формування громадянської та цивілізаційної ідентичності українського народу.

Список використаних джерел

- Алексеев, 2006 – Алексеев С. В. Ярослав Мудрый: самовластец Киевской Руси. М.: Вече, 2006. 304 с.
- Висоцький, 1978 – Висоцький С. О. Про що розповіли давні стіни. Київ: Наукова думка, 1978. 144 с.
- Гривінський, 2015 – Гривінський Р. “Рейдерське захоплення” історії. Та українська відповідь. День. 2015. 30 січня.
- Грушевський, 2002 – Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства. Твори у 50 томах. Львів, 2002. Т. 1. С. 75–82.
- Грушевський, 2009 – Грушевський М. С. Ярослав Мудрий. Твори у 50 т. Т. 9. Л.: Світ, 2009. 567 с.
- Данилевский, 2008 – Данилевский И. Ярослав Мудрый и его эпоха. М.: Индик, 2008. 218 с.
- Дашкевич, 2011 – Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі. “Учи неложными устами сказати правду”. К.: Темпора, 2011. 828 с.
- Духопельников, 2009 – Духопельников В. М. Ярослав Мудрый. Харьков: Фолио, 2009. 122 с.
- Жуков, 2020 – Жуков К. Древняя Русь: от Рюрика до Батые. Л.: Питер, 2020. 288 с.
- Загребельный, 2018 – Загребельный П. Русские князья. От Ярослава Мудрого до Юрия Долгорукого. М.: Издательство АСТ, 2018. 864 с.
- Заключний Акт, 2010 – Заключний Акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 2. К.: ІУ НАН України, 2010. С. 155–158.
- Калакура, 2018 – Калакура Я. С. Конструювання образу ворога як технологія маніпуляцій російської історіографії та пропаганди. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2018. С. 179–188.
- Карамзин, 1991 – Карамзин Н. М. История Государства Российского. В 12 т. Т. 2. М.: Наука, 1991. 832 с.
- Карамзин, 2017 – Карамзин Н. М. История Государства Российского. М.: “АЛЬФА-КНИГА”. 2017. 1279 с.
- Карпов, 2015 – Карпов А. Ю. Правители России. Великий князь Ярослав Мудрый. М.: Комсомольская правда, 2015. 592 с.
- Ключевский, 1987 – Ключевский В. О. Курс русской истории. Соч. в 9 т. Т. 1. М.: Мысль, 1987. 432 с.
- Кралюк, 2018 – Кралюк П. М. Ярослав Мудрый. Харків: Фолио, 2018. 156 с.
- Нікітенко, 2003 – Нікітенко Н. Свята Софія: історія в мистецтві. К.: Академперіодика, 2003. 334 с.
- Павлищева, 2010 – Павлищева Н. П. Ярослав Мудрый. М.: Эксмо, 2010. 512 с.
- Плохий, 2016 – Плохий С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
- Погодин, 2010 – Погодин М. П. Избранные труды. М.: РОССПЭН, 2010. 776 с.
- Сегеда, 2009 – Сегеда С. Ярослав Мудрый: антропологічний портрет. Література. Фольклор. Проблеми поетики. Вип. 32. К.: Київський національний університет, 2009. С. 371–376.
- Соловьев, 1993 – Соловьев С. М. История России с древнейших времен. Сочин. в 18 кн. Кн.1. М.: Голос, 1993. 768 с.
- Татищев, 2005 – Татищев В. Н. История Российская. Т. 1. М.: АСТ: Ермак, 2005. 568 с.
- Тези, 1954 – Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654–1954 рр.) Схвалені ЦК КПРС. К.: Політвидав України, 1954. 32 с.
- Тешкин, 2007 – Тешкин Ю. Ярослав Мудрый и Русская правда. М.: Вече, 2007. 622 с.
- Тимошик, 2018 – Тимошик М. Українська книга і світ. Вашингтон-Київ: Український університет, 2018. 516 с.
- Толочко, 2009 – Толочко А. П. Краткая редакция Правды Русской: происхождение текста. К.: ИИУкраины, 2009. 136 с.
- Толочко, 1996 – Толочко П. П. Володимир Святий. Ярослав Мудрый. К: АртЕк, 1996. 216 с.
- Толочко, 2002 – Толочко П. П. Ярослав Мудрый. К.: Альтернативи, 2002. 272 с.
- Чернявский, 2018 – Чернявский С. Н. Ярослав Мудрый и его тайны. М.: “Вече, Издательство, ЗАО”, 2018. 288 с.
- Ярослав Мудрый, 2019 – Ярослав Мудрый та його доба: тисячолітній досвід українського державотворення. К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. 284 с.

References

- Alekseev, 2006 – Alekseev S. V. Iaroslav Mudryi: samovlastets Kievskoi Rusi [Yaroslav the Wise: the autocrat of Kievan Rus]. M.: Veche, 2006. 304 s. [in Russian].

- Vysotskyi, 1978 – Vysotskyi S. O. Pro shcho rozpovily davni stiny [What the ancient walls said]. K.: Naukova dumka, 1978. 144 s. [in Ukrainian].
- Hryvynskyi, 2015 – Hryvynskyi R. "Reiderske zakhoplennia" istorii. Ta ukrainska vidpovid ["Raider capture" of history. And the Ukrainian answer]. Den. 2015. 30 sichnia. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, 2002 – Hrushevskiy M. Zvychaina skhema "ruskoi" istorii y sprava ratsionalnogo ukladu istorii skhidnogo slovianstva [The usual scheme of "Russian" history and the matter of the rational structure of the history of Eastern Slavs]. Tvory u 50 tomakh. L.: Svit, 2002. T. 1. S. 75–82. [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, 2009 – Hrushevskiy M. S. Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]. Tvory: u 50 t. T. 9. L.: Svit, 2009. 567 s. [in Ukrainian].
- Danilevskii, 2008 – Danilevskii I. Iaroslav Mudryi i ego epokha [Yaroslav the Wise and his era]. M.: Indrik, 2008. 218 s. [in Russian].
- Dashkevych, 2011 – Dashkevych Ya. How Muscovy appropriated the history of Kievan Rus. "Teach false lips to tell the truth" [How Muscovy appropriated the history of Kievan Rus. "Learn to tell the truth with simple lips"]. K.: Tempora, 2011. 828 s. [in Ukrainian].
- Dukhopel'nikov, 2009 – Dukhopel'nikov V. M. Iaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]. Khar'kov: Folio, 2009. 122 s. [in Russian].
- Zhukov, 2020 – Zhukov K. Drevnyaya Rus: ot Ryurika do Batyya [Ancient Russia: from Rurik to Batu]. L.: Piter, 2020. 288 s. [in Russian].
- Zagrebelnyy, 2018 – Zagrebelnyy P. Russkie knyazya. Ot Yaroslava Mudrogo do Yuriya Dolgorukogo [Russian princes. From Yaroslav the Wise to Yuri Dolgoruky]. M.: Izdatelstvo AST, 2018. 864 s.
- Zakliuchnyi Akt, 2010 – Zakliuchnyi Akt Narady z bezpeky i spivrobotnytstva v Yevropi 1975 r. [Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe]. Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk. Vyp. 2. K.: IIU NAN Ukrainy, 2010. S. 155–158.
- Kalakura, 2018 – Kalakura Ya. S. Konstruiuvannya obrazu voroha yak tekhnolohiia manipuliatsii rosiiskoi istoriografii ta propahandy [Constructing the image of the enemy as a technology of manipulation of Russian historiography and propaganda]. Ukraina – Yevropa –Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny. 2018. S. 179–188. [in Ukrainian].
- Karamzin, 1991 – Karamzin N. M. Istoriia gosudarstva Rossiiskogo [History of Russian Government]. V 12 t. T. 2. M.: Nauka, 1991. 832 s. [in Russian].
- Karamzin, 2017 – Karamzin N. M. Istoriya Gosudarstva Rossiyskogo [History of Russian Government]. M.: "ALFA-KNIGA". 2017. 1279 c.
- Karpov, 2015 – Karpov A. Iu. Praviteli Rossii. Velikii kniaz' Iaroslav Mudryi [The rulers of Russia. Grand Duke Yaroslav the Wise]. M.: Komsomol'skaia pravda, 2015. 592 s. [in Russian].
- Kliuchevskii, 1987 – Kliuchevskii V. O. Kurs ruskoi istorii [Russian history course]. Soch. v 9 t. T. 1. M.: Mysl', 1987. 432 s. [in Russian].
- Kraliuk, 2018 – Kraliuk P. M. Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]. Kharkiv: Folio, 2018. 156 s. [in Ukrainian].
- Nikitenko, 2003 – Nikitenko N. Sviata Sofiia: istoriia v mystetstvi [St. Sophia: history in art]. K.: Akadempriodyka, 2003. 334 s. [in Ukrainian].
- Pavlyshcheva, 2010 – Pavlyshcheva N. P. Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]. M.: Ieksmo, 2010. 512 s. [in Russian].
- Plokhii, 2016 – Plokhii S. Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskyykh voien do nezalezhnosti [Gate of Europe. History of Ukraine from the Scythian wars to independence]. Kh.: Klub simeinoho dozvilia, 2016. 496 s. [in Ukrainian].
- Pogodin, 2010 – Pogodin M. P. Izbrannye trudy [Selected Works]. M.: ROSSPEN, 2010. 776 s. [in Russian].
- Seheda, 2009 – Seheda S. Yaroslav Mudryi: antropologichnyi portret [Yaroslav the Wise: an anthropological portrait]. Literatura. Folklor. Problemy poetyky. Vyp. 32. K.: Kyivskiy natsionalnyi universytet, 2009. S. 371–376. [in Ukrainian].
- Solov'ev, 1993 – Solov'ev S. M. Istoriia Rossii s drevneishikh vremen [History of Russia since ancient times]. Sochin. v 18 kn. Kn.1. M.: Golos, 1993. 768 s. [in Russian].
- Tatishchev, 2005 – Tatishchev V. N. Istoriia Rossiiskaia [Russian history]. T. 1. M.: AST: Ermak, 2005. 568 s. [in Russian].
- Tezy, 1954 – Tezy pro 300-richchia vozziednannia Ukrainy z Rosiieiu (1654– 1954 rr.) Skhvaleni TsK KPRS [Theses on the 300-th anniversary of the reunification of Ukraine with Russia (1654–1954). Approved by the Central Committee of the CPSU]. K.: Polityvdav Ukrainy, 1954. 32 s. [in Ukrainian].
- Teshkin, 2007 – Teshkin Iu. Iaroslav Mudryi i Russkaia pravda [Yaroslav the Wise and Russian Truth]. M.: Veche, 2007. 622 s. [in Ukrainian].
- Tymoshyk, 2018 – Tymoshyk M. Ukrainska knyha i svit [Ukrainian book and the world]. Vashynhon-Kyiv: Ukrainyskyi universytet, 2018. 516 s. [in Ukrainian].
- Tolochko, 2009 – Tolochko A. P. Kratkaiia redaktsiia Pravdy Russkoi: proiskhozhdenie teksta [Short edition of Russian Pravda: the origin of the text]. K.: IUKrainy, 2009. 136 s. [in Russian].
- Tolochko, 1996 – Tolochko P. P. Volodymyr Sviatyi. Yaroslav Mudryi [Saint Vladimir. Yaroslav the Wise]. K: ArtEk, 1996. 216 s. [in Ukrainian].
- Tolochko, 2002 – Tolochko P. P. Yaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]. K.: Alternatyvy, 2002. 272 s. [in Ukrainian].
- Cherniavskii, 2018 – Cherniavskii S. N. Iaroslav Mudryi i ego tainy [Yaroslav the Wise and his secrets]. M.: "Veche", 2018. 288 s. [in Russian].
- Yaroslav the Wise, 2019 – Yaroslav the Wise and His Era: The Millennial Experience of Ukrainian State-Building [Yaroslav the Wise and his time: millennial experience of Ukrainian state formation]. K.: Kyiv University B. Grinchenko, 2019. 284 s. [in Ukrainian].